

УВОД

Философия на науката и философията като универсална наука (метафизика)

Бъдещето на науката като непрекъснато усъвършенстваща се интелектуална дейност, в която се проявява естествената метафизика на човека, зависи от рационалната способност на този човек и обществото, към което принадлежи. Историята на метафизичната интелектуална дейност, осъществявана в продължение на повече от 2500 години в условията на Земята показва, че се реализира едно непрекъснато разширяване на социалните функции и усъвършенстване на метафизичната рационалност. Но като информационна система от знания, средства, начини, форми и методи на тяхното придобиване универсалната наука притежава свое осево време, което се характеризира с експоненциално увеличаване на информационната наситеност.

Проблемите, отнасящи се до философията на науката, изискват тя да се разглежда както в синхронен, така и в диохронен план. Синхронната и диахронната организация на науката се намират в отношение на инвариантност. Науката се развива в съответствие с определени парадигми ("ейдоси"), като тяхната доминация във времето се изменя. Всички парадигми в историята на науката се подвеждат под определени философски категории (схващани от гледна точка на социалните функции на науката и философията като метафизика) като родови понятия на мисленето и битието. Поради това науката не би следвало да се свежда само до създаването на предпоставки за развитието на техниката, в това число и информационната. Обикновено за науката се съди според критерия доколко тя е усъвършенствала условията на живот на човека, неговата духовност или е оказала върху него

пряко или косвено отрицателно въздействие чрез производствената дейност. За съжаление все още фундаменталните научни открития най-напред се милитаризират и след това навлизат в социалния живот, а философията и психологията се превръщат в оръдия на политиката и средства за манипулиране на обикновените хора. Подобно манипулиране най-ярко е изразено в тоталитарните общества, където философията обикновено се идеологизира и се използва за "морално" оправдание на тоталитарното господство и, естествено, се митологизира. В диахронен план на човешката история появата на научната интелектуална рационалност е свързана с прехода от мита към Логоса, но в тоталитарните общества се наблюдава стремеж към обратния преход. Поради това т.нар. доминираща съвременна метафизична нагласа е амбивалентна и може да се каже, че в перспектива не бива да се поставя в зависимост от нови тоталитарни цели.

Фундаменталните и приложните науки са свързани с техниката и технологиите, към които в днешно време се отнасят информационните. Днес тази особеност, както никога, изисква на преден план осмислянето на досегашната философия като метафизика. Науката оказва огромно влияние върху стила и качеството на съвременния живот и неговата метафизична природа. Но нейното интензивно приложение в производството поражда все по-ярко изразени глобални проблеми, пред които е изправено човечеството и от които зависи неговото бъдеще. Трябва да признаем, че поставяйки определени социални задачи, науката не можа досега да предвиди, че ще се изправи пред такива проблеми, за които пряко или косвено сама е допринесла: неравномерно разпределение на средствата за живот, замърсяване на природната среда, глобални проблеми, бедност и дори неграмотност, постепенно унищожаване на озоновия екран, парников ефект, увеличаване площта на пустините върху континенталната част на хидросферата и биосферата, прогресивно замърсяване на хидросферата и биосферата, увеличаване на стресовия натиск върху човешката духовна природа (така например според съвременните данни всеки четвърти човек на Земята се нуждае от психиатрична помощ, само в България от рак заболяват 24 000 души годишно и др.) Едно е несъмнено, че от науката зависи интелектуалният потенциал на обществото и това оправдава морално

съществуването на висшите учебни заведения (каквото е и Великотърновският университет "Св. св. Кирил и Методий").

От гледна точка на парадигмалната диахронна организация на научното знание интерес представлява съвременната постмодерна ситуация, която изисква преоценка на предишното ценностно отношение към науката. Съвременната постмодерна ситуация убедително показва, че по-нататъшният авторитет на науката и научното знание зависи от отговора на въпроса кой определя условията за истинност на метафизичната и частнонаучната рационалност (Жан-Франсоа Лиотар). Това е нерешен философски проблем. Той следва да се разглежда както в гносеологичен, така и в онтологичен план. Метафизичният смисъл на категорията ИСТИНА показва, че в съвременната постмодерна ситуация определяща започва да се оказва парадигмата "истина", обосноваваща на метафизично равнище критериите за една по-дълбоко мотивирана оценка на частнонаучните постижения. Заедно с това се откриват нови перспективи за развитието на философията като метафизика.

Истината като метафизичен проблем се обвързва с ноосферния контекст на науката и научната рационалност. Ноосферата (заемаща третата, най-висша степен в поредицата геосфера, биосфера, ноосфера) като информационно-знакова (семиотическа) система е сфера на разума, интелекта. Днес тя е изправена пред нови метафизични проблеми с оглед на бъдещето на рационалността в човешката история. Самата ноосфера като сфера на човешкия разум и човешката рационална дейност подсказва, че съществуват възможности за разработването на качествено нова метафизика, която да обхване в едно систематично цяло постиженията на науката, а също така и да предскаже пътищата на нови научни открития. Именно във връзка с усъвършенстването на рационалността в човешката история се поражда проблемът за метафизиката на ноосферата. Последната позволява да се разкрие диахронната (йерархична) съподчиненост на науките и научното знание, натрупано в продължение на повече от 25 века. Новата метафизика, включваща като свой раздел рационалността на ноосферата, налага потребността от нова класификация на науките. В нея следва да се отчита осевото

време на научната рационалност и мястото на т.нар. "междинни науки" в интелектуалната разумна сфера на обществото, т.е. сферата на разумната дейност (ноосфера).

Заслужава да се отбележи, че метафизичната легитимация на научното знание и неговата истинност, която човечеството изисква от философията, позволява все по-убедително философията да се реализира като методология и евристика на естествените и хуманитарните науки. Стига се дори дотам, че методологията и евристиката се стремят да се обособят като самостоятелни философски науки. Идва време, когато наред с метафизиката, естетиката, етиката, философията на природата, онтологията следва да се поставят и философските науки методология и евристика. Тези две науки получават своето обосноваване в обхвата на метафизичната проблематика. Но постепенно те придобиват относителна самостоятелност в сферата на философското знание. Жан-Франсоа Лиотар е напълно прав, когато твърди: "Днес проблемът за легитимация вече не се схваща като недостатък в езиковата игра на науката. Дори ще е по-правилно да кажем, че самият той бива легитимиран като проблем, т.е. като евристичен подход" (Жан-Франсоа Лиотар. Постмодерната ситуация. С., Наука и изкуство, 1996, с.74). Именно този евристичен подход заема доминиращо място в настоящата монография.

Несъмнено вероятностният (статистическият) подход към науката позволява тя да се разглежда като игра, която се основава на вероятностни (статистически) закономерности. Интересно, че на преден план излиза диахронният подход при анализа на йерархичната организация на научното знание и неговата методология (вж. Е. Данков. Методология на диахронния подход. В: Философия, методология и социален прогрес. Диахронен подход. В. Търново, 1989, с. 5–26). По отношение на този подход определяща роля играе възпроизвеждането на научното знание като структурна, семиотически организирана памет. Ефективната страна от това знание се трансформира в познание, средство за придобиване на ново знание.

Нарастващата ефективност на диахронния подход при изясняването на йерархичните взаимоотношения между философията като метафизика и частните науки показва убедително, че се увеличава приоритетът на евристичното

мислене и предсказателната функция на метафизиката като категориално организирано философско знание. Именно в този контекст може да се разбере правилно и да се приеме според критерия за разумност схващането на Жан-Франсоа Лиотар за постмодерната ситуация. Основна иманентна характеристика на тази ситуация е, че "научната игра изисква диахронна времевост, т.е. памет и проект" (с.72). Ще отбележим, че този диахронен подход е прилаган у нас в България още от 1974 г. и, както се вижда, приложението му е особено ефективно в настоящата книга.

Тъй като диахронията според Лиотар предполага "запаметяване и откривателство" (с.72), става ясно, че все по-голяма значимост придобива евристичното мислене в науката, което се свързва с принципите, формите и методите на научното познание. Последните също така подлежат на класификация, чиито строги критерии изискват те да съответстват на предметите на науките (към които се отнасят). Принудени сме да приемем схващането на Жан-Франсоа Лиотар (1996), според което "знанието променя статута си във времето, както обществата навлизат в така наречения постиндустриален, а културите в така наречения постмодерен период" (с. 43). Постмодерната ситуация се характеризира и с появата на нови, метафизично мотивирани научни принципи и нови парадигми, чиято природа попада изцяло в обхвата на метафизиката. Такъв е например антропният принцип, обвързващ взаимоотношението между природата на човека (от гледна точка на съгласуваността на световните константи на субстанциалното и акциденталното битие) и йерархията на осевото време в историята на обществото и историята на науката.

Съвременната метафизика се отличава от традиционната по това, че се стреми да изработи, да открие и да обоснове онтологичните модели на всяко философско учение, тъй като дори гносеологичната истина притежава и онтологичен смисъл. Според антропния принцип, който позволява по нов начин да се разглежда съотношението между субстанциалното и акциденталното битие, съгласуваността на световните константи се интерпретира чрез заложената възможност в структурните параметри на Вселената (като цяло) за възникване на живота и съществуването на човека и неговата рационалност. На вселенската и човешката природа

се гледа като на "антропно планирани". Според антропния модел на Вселената биологичните процеси на Земята зависят не само от локалните, но и от глобалните условия на Космоса. Метафизиката на антропния принцип изисква природата и природният фактор в ноосферните екологични жизнени процеси да се изследват не само такива, каквито са сами по себе си, но и такива каквито трябва да бъдат от гледна точка на човека. Метафизиката на антропния принцип открива възможност да се създаде качествено нова антропология, онтология, гносеология. Според този принцип човек следва да се постави в метафизичния център на мирозданието и свързаните с него екологични процеси. Структурата на нашия свят в значителна степен е обусловена от числовите значения на фундаменталните константи на битието, които определят характерните размери на основните структурни единици на мирозданието – от атомите през Галактиката до човека и неговата метафизична рационалност.

Според метафизиката в днешната постмодерна ситуация все по-ясно се осъзнава, че т. нар. "безпредпоставъчно мислене" следва да се отнесе към "философските" фантазми, които са характерни за индивидуалните или социалните неврози. В известен смисъл "безпредпоставъчното мислене" може да бъде сравнено с Хегеловото схващане за ниската степен на естетическа рефлексия или с първата степен на Киркегоровата тристепенна йерархия – естетическо, нравствено и религиозно. Тук мисленето е лишено от адекватно битие и битието е лишено от истинно мислене. Всъщност става ясно, че критиката на Мартин Хайдегер по отношение на Хусерл заслужава много по-голямо внимание, отколкото се смяташе досега. Съвременната метафизика е интелектуално екзистирание, при което битието е Истина и Истината е битие. Фантазмите на "безпредпоставъчното мислене" са лишени и от метафизичната категориалност и са склонни към произволна метафоричност. В скрита форма те отхвърлят метафизиката и на нейно място се стремят да поставят една терминологично изразена примитивна религиозност. Тук формите на мислене в своя чист вид могат да се сравнят с ритуалните натрапливости на митичното съзнание.

Откриват се нови перспективи пред логиката на научните открития в контекста на новата ноосферна метафизи-

ка. Традиционната логика на научните открития, както е известно, е играела особено важна роля в контекста на емпиричното развитие на науката през XVII – XVIII в. По-късно тази логика заедно с обосноваващата я парадигма е трябвало да бъде изоставена твърде емоционално. Преходът към новата метафизика е свързан с преодоляване на претенциите на ранната нормативност в научното знание и неговата систематизация. Нов смисъл придобива и традиционното философско схващане за *т в о р ч е с т в о т о*. В диахронен план логиката на откритията има свои исторически етапи. Като идеален научен конструкт се разглежда “машината”, която трябва да даде отговор на всички въпроси. Интерес представлява логическата “машина” на Раймунд Лулий. С нея са свързани редица методологични и логични идеи от средновековието и Ренесанса. Тогавашната парадигма изисква “механизиране” на интелектуалните способности.

В диахронен план взаимоотношението между философия и наука се разкрива чрез програмите на емпиризма и рационализма от Новото време. Най-голям недостатък на разработваните проблеми относно логиката на научните открития е, че всяко ново откритие се намира в отношение на несъизмеримост с предишното. Но това не означава, че научните открития са лишени от форми на мислене, а по-скоро показва, че традиционните представи за логиката са ограничени. Съвременната метафизика и философия на науките не може да пренебрегне опита на Анри Поанкаре за метафизическото и психологическото обяснение на творческия процес. Тук следва да се има предвид и това, че незаслужено Поанкаре се намира в сянката на Айнщайн. Славата на последния не би била възможна без скромността на Поанкаре. В другата крайност се намира Попъровата “не-логика” на научните открития. Новата метафизика отново възражда проблема за прехода от парадигмалното обосноваване към научното откритие. Но това следва да става, както споменахме по-горе, в контекста на категорията и *с т и н а*. Забележително е, че тази парадигма започва да играе все по-важна роля в осевото време на човешката история и свързаните с него наука и култура.

Науката се превръща в култура, когато се схваща като човешка дейност, а културата се наукофицира, когато се подвежда под категорията истина. Последната трябва да осъществи терапия на болната метафизика и да обоснове по

един убедителен начин безплодието на "безпредпоставъчното мислене", каквото е например това на Хусерл. И ако трябва да бъдем още по-конкретни, това "безпредпоставъчно мислене" възпроизвежда в една псевдонаучна (псевдометафизична) форма будизма. Възможно е Хусерл да не е съзнавал, че възражда в една псевдорационална форма в контекста на европейската култура будизма, но безпомощността и отсъствието на метафизична научност е налице. Разликата между болната и здравата метафизика може да бъде представена образно като разлика между научната рационалност и митичните фантазми. Обяснимо е защо мисленето на Хусерл допада на тоталитарния индивидуализъм, към който следва да се отнесе и марксизмът. От марксистите Маркс се възприема като "пророк", чрез който се изявява "божествената истина". Тук метафизичният критерий за истинност се заменя с митично-религиозен (може би не е случайно, че Маркс е потомък на равин и в своите убеждения изповядва изключително последователно садукейството). Щепомним, че Е. Фром пръв откри съвпадението на основните принципи между марксизма и будизма. Ето защо съвременната постмодерна ситуация, разкриваща "научофицирането" на философията и все по-ярко изразената потребност от метафизична обосновааност на частнонаучното познание изисква да се сбогуваме с митично-религиозните фантазми на идеологизираната философичност и свързаното с нея марксистко "военизиране" на традиционните философски проблеми.

Беглата съпоставка между Хусерл и Хайдегер е само една илюстрация, че разглежданите проблеми в монографията са по-близо до метафизиката на Хайдегер, която поставя като свой център истината. Евристичността на метафизиката на Хайдегер е показателна дори в такова отношение, когато той дръзва да твърди, че науката не иска да знае нищо за Нищото. Така става ясно, че обхватът на съвременната метафизика е много по-голям от обхвата на частните науки, които претендират да дават знание само за наивния реализъм на "нещото". Всъщност по този начин убедително се мотивира и заглавието на настоящата монография "Философия и наука". Самата философия се схваща като метафизика, обосноваваща парадигмалността на фундаменталните научни изследвания.

Проблемът за взаимоотношението между философията и науката обхваща онтологията като наука за битието.

Последното обаче по своята природа е субстанциално и акцидентално. Частните науки имат за свой предмет обикновено акциденталното битие, а философията като метафизика – субстанциалното. Двата вида битие обхващат мирозданието, в което протича осевата историчност на човешкия живот. При такава постановка особено убедително изпъква проблемът за осевото време на ноосферата и свързаната с нея рационалност. Екологичното взаимоотношение между човека и природата се разглежда като част от битието. Към особеностите на съвременното битие се отнасят и глобалните проблеми на човека. Информационно екологичният аспект в организацията на битието включва не само предметно-вещественния свят, в който пребивава човекът, но и неговия духовен живот, духовна и екологична култура. Битието като система екологически свързани процеси е йерархично в посока на осевото време, което предполага диахрония. Числовият израз на константите, характеризиращи организацията на битието, има отношение към появата на живота и човека.

При изучаване на битието се очертават следните основни подходи – субстанциален, атрибутивен, онтологичен, субстратен, диахронен, гносеологичен и др. Истинното битие се интерпретира като свободна чиста дейност. За Фихте например истинското битие е свободна чиста дейност на абсолютното “Аз”, а материалното битие е продукт на “самосъзнаването и осъзнаването на “Аз”. Битието на екологичната култура се отнася към духовно-идеалното битие на човека. В този смисъл се говори не само за вещественно и енергетическо, но и за информационно-екологическо замърсяване. От аспект на онтологията като наука за битието се очертава ново екологическо направление, което изучава не само битието като даденост, но и битието като перспектива (от гледна точка на бъдещето на човека и човечеството) с оглед определяването на свободата като необходимост.

Според метафизиката на ноосферата, т.е. сферата на разумната човешка дейност, битието на науката намира своите основания във философията. От последната се изисква да легитимира критериите за истинност, които трябва да бъдат прилагани в частните науки (за да имат статута на науки) и особено в обособяването на тяхното теоретично мислене. Тъй като нито една частна наука не разполага със собствени средства да отговори на въпросите какво е истина,

какво е Благо, добро и красиво, в името на които се извършва научната дейност, става ясно, че основна роля в това отношение би следвало да играят категориите на философията като начин за изразяване на метафизичната рационалност. При това положение е видно, че науката в днешната постмодерна ситуация е принудена да "определя статута си посредством легитимационен дискурс, който нарича себе си философия" (Жан-Франсоа Лиотар, 1996, с. 39). Този дискурс естествено е философско-категориален. Интересно, че посредством кризата в старата метафизика се обяснява и кризата в много съвременни науки, а така също и в университетските институции. Настоящата монография има за цел да спомогне за преодоляване на тази криза. Това ще бъде в съответствие с опита на Жан-Франсоа Лиотар да преодолее недостатъците на традиционната метафизичност. Той отбелязва: "На остарялостта на метаповествователния порядък на легитимацията съответства тъкмо кризата в метафизическата философия, както и кризата в зависещите от нея университетски институции" (с. 40). Може да се каже, че новата метафизика е самосъзнателното битие на информационните общества.

В монографията са включени и научни проблеми, които засягат историята на философията като наука. Историята на философията може да бъде разглеждана като метафизика, но всъщност това е история на метафизиката. В случая е валиден принципът за единство на историческо, формално-логическо и диалектическо (метафизическо). Това са три аспекта, всеки от които поотделно се разкрива чрез останалите два. Това са и три аспекта, в които се разкрива взаимоотношението между субстационалното и акциденталното битие, изучавани както от метафизиката, така и от частните науки. Всъщност разглеждането на историята на философията като метафизика (наука) показва, че философската (самосъзнателна) рационалност може да се интерпретира както в синхронен, така и в диахронен план (в посока на нейната йерархичност). При това отношенията между синхрония и диахрония, както вече посочихме, са инвариантни. Съвременната метафизика по такъв начин би следвало да съдържа в сгънат вид своята история. Историята на философията е и антропология, отнасяща се до историята на човешката

самосъзнателна рационалност и към Истината като битие и битието като Истина.

Отначало философите са проявявали интерес към възгледите на своите предшественици с оглед начина на решаване на собствено философски проблеми. Засягани са само определени въпроси, които са били обект на непосредствен философски анализ. Всъщност това е първата рефлексия върху философски идеи, имащи духовно битие в миналото като съдържание на културата. Началото на този тип рефлексия е свързано с името на Теофраст. Той е описал "мненията на физиците", т.е. натурфилософите. Исторически първа е философията на природата. Рефлексията върху тези идеи с оглед осмисляне и преосмисляне на някои схващания в миналото полага началото на историята на философията като наука.

В изследванията на Теофраст могат да се срещнат оценки на излаганите възгледи. Но редица други антични автори като Аеций, Псевдо-Плутарх, Стобей, Диоген Лаерций, Секст Емпирик и др. се ограничават само с излагане на мненията на философи от миналото, без да осъществяват каквато и да е рефлексия върху тях и без да дават оценка на постигнатото научно знание. Историческите прегледи у Платон, който описва възгледите на Хераклит, Емпедокъл, Анаксимандър и особено на Сократ, поставят техните идеи в един нов контекст и разкриват нови смислови аспекти в сферата на метафизичната рационалност. С учебна цел Аристотел (преди да обоснове своите възгледи по някакъв въпрос) обикновено излага (в историчен контекст) мненията на предшествениците си, спори с тях и се стреми да предложи оптимално решение. Така Аристотел достига до извода, че философията зависи и от работата на цели поколения мислители и техните постижения. Подобно разбиране вече е в състояние да легитимира и "оправдае" научния статус на историята на философията.

Свидетелствата за философските учения у Платон, Аристотел и други мислители обаче все още носят в себе си отпечатъка на емпиризма. Критичният подход към идеи и учения в миналото отначало служи повече на целите за изследване собствените позиции на мислителя, отколкото – целите на историята на философията като наука. Затова историко-философската наука тогава все още е била в зародиш, тъй като не е дефинирала своя предмет и изследователски методи.

Значително се повишава интересът към философското наследство в епохата на Възраждането и особено в по-ново време. Сериозна пречка за разбиране метафизичността на историко-философския процес обаче е пренебрегването на категоричния начин на мислене. Недооценката на естествената метафизична рационалност на философите в миналото довежда до такива крайни възгледи, според които "нито в самите философски системи, нито в начините на доказване има нещо сигурно и здраво" (Ф. Бейкън. Нов органон. С., 1968, с. 92). За Бейкън идейната бесплодност на предшестващите философски учения е толкова очевидна, че той дори се отказва да влиза в спор с тях. Според него подобно историческо изследване на философските идеи е напразно изгубено време. Подобно на Бейкън и Рене Декарт е склонен да отрича философското наследство и характерната за него метафизична рационалност. Той не свързва своите изследвания с общите усилия на философите от миналото. Декарт заявява: "Няма нужда да търсим други начала, освен изложените от мене, за да можем да достигнем до висшите знания, които са достъпни за човешкия ум... малко вероятно е да се решат тези въпроси върху начала, които са различни от моите" (Р. Декарт. Избрани произведения. М., 1950, с. 418). Така изясняването на въпроса за изменението на метафизичното мислене в осевото време на духовната история на човечеството се отхвърля като научен проблем. Немският философ Йохан Фихте смята, че "съществува една-единствена философия, подобно на една-единствена математика, и щом тази единствена философия е намерена и призната, не може повече да възникват никакви нови, а всички предшестващи така наречени философии ще бъдат отсега нататък разглеждани като опити" (Й. Фихте. Ясное как Солнце сообщение широкой публике о подлинной сущности новейшей философии. М., 1937, с. 1). По този начин диахронията на историко-философския процес и неговата рационалност се подценява и се свежда само до дадено синхронно състояние. Както вече стана ясно, диахронната (през времето) и синхронната организация на историко-философския процес се намира в отношение на тъждество и различие.

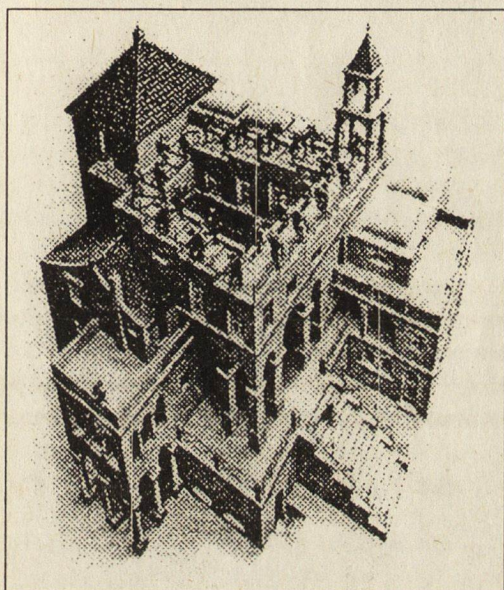
Колективната монография "Философия и наука" успешно преминава рискованото пространство между Сцила (в лицето на спекулативната натурфилософия) и Харибда (в

лицето на позитивизма), между логицизма и историзма, между емпиризма и рационализма. Това е първият цялостен (концептуален) опит у нас да се схване единството и многообразието на науката от позицията на философията като метафизика.

Велико Търново
30 април 1996 г.

Доц. д-р Евлоги Данков

Литография на М. С. Ешер, който показва, че човек може да борави нагледно с трите основни характеристики (измерения) на пространството – височина, широчина и дълбочина. Тук движението нагоре и надолу в един и същи момент съвпадат. Височината и дълбочината са тъждествени, дори при запазване евклидовите форми на пространството.